

## بررسی و تحلیل نابرابری‌های ناحیه ای در شهرستان‌های استان

اردبیل طی دوره های ۱۳۸۵-۱۳۹۰

دریافت مقاله: ۹۵/۵/۳ پذیرش نهایی: ۹۶/۸/۲

صفحات: ۹۳-۱۱۷

بهرام ایمانی : استادیار دانشگاه محقق اردبیلی<sup>۱</sup>

bahram\_imani60@yahoo.com

رقیه فرشی کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد اسلامی واحد اردبیل.

rogefah@yahoo.com

رضا هاشمی معصوم آباد: دانشجوی کارشناسی ارشد دانشگاه محقق اردبیلی.

rezahashemimasoomabad@gmail.com

### چکیده

در این پژوهش برای نشان دادن نابرابری میان شهرستان‌های استان اردبیل ۶۰ شاخص توسعه در بخش‌های بهداشتی درمانی، اجتماعی، آموزشی، فرهنگی، زیربنایی، با استفاده از مدل ویکور مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته اند. همچنین جهت تجزیه و تحلیل اطلاعات و ترسیم نمودارها و نقشه‌ها از نرم افزارهای SPSS، Excel، ARC Map 10.1 استفاده شده است. همچنین جهت تعیین وزن شاخص‌های پژوهش از طریق تکمیل پرسش نامه توسط کارشناسان (۲۰ نفر از کارشناسان و متخصصان) از مدل AHP استفاده گردید. طبق بررسی‌های صورت گرفته به این نتیجه رسیدیم که در سال ۱۳۹۰ از مجموع ۱۰ شهرستان استان اردبیل، شهرستان اردبیل، توسعه یافته و شهرستان‌های گرمی، سرعین و خلخال شهرستان‌های رو به توسعه، شهرستان‌های پارس آباد، بیله سوار و نمین کمتر توسعه یافته و شهرستان‌های مشگین شهر، نیر و کوثر توسعه نیافته اند. این نابرابری‌ها بازتاب و برآیند عوامل محیطی، اقتصاد سیاسی، نارسایی‌های نظام برنامه ریزی فضایی به ویژه قطب رشد شهر اردبیل می‌باشد. همچنین طبق تحلیل و بررسی‌ها صورت گرفته به این نتیجه رسیدیم که نابرابری ناحیه ای در مقیاس شهرستان‌های استان اردبیل به صورت نامتعادل می‌باشد، بین جمعیت هر

۱ . مسئول مقاله: دانشگاه محقق اردبیلی، دانشکده علوم انسانی، گروه علوم جغرافیایی .

شهرستان و میزان توسعه‌یافتگی آن رابطه معناداری مثبتی وجود دارد، بین فاصله از مرکز استان و میزان توسعه‌یافتگی رابطه معناداری مثبتی وجود دارد.

**کلید واژگان:** نابرابری‌های ناحیه‌ای، توسعه‌یافتگی، مدل ویکور، مدل AHP، شهرستان‌های استان اردبیل.

#### مقدمه

در جهان امروز نابرابری‌های اقتصادی و اجتماعی به عنوان پدیده‌ای فراگیر و روبه‌گسترش قابل مشاهده است (موسوی و همکاران، ۱۳۹۴: ۳۲). بی‌تردید الگوی فضایی شکل‌گیری جمعیت و فعالیت در یک منطقه تحت تأثیر شرایط متعدد اقتصادی، اجتماعی و اقلیمی و جغرافیایی است (غیبی و همکاران، ۱۳۹۰: ۳۱) نقش سیاست‌های ملی و منطقه‌ای در الگوی پراکنش عناصر فضایی حائز اهمیت است، نبود توازن در جریان توسعه میان مناطق گوناگون موجب ایجاد شکاف و تشدید نابرابری شده و به عنوان مانعی در برابر توسعه ملی به شمار می‌رود. (پاسوری و همکاران، ۱۳۹۵: ۹۷). یکی از مشخصه‌های بارز توسعه فضایی در ایران وجود نابرابری‌های منطقه‌ای است (فرجی راد و همکاران، ۱۳۹۵: ۱).

یکی از اقدامات ضروری و پایه‌ای برای برنامه‌ریزی منطقه‌ای و کاهش نابرابری‌ها، مطالعه نابرابری‌های اقتصادی، اجتماعی، منطقه‌ای و شناسایی جایگاه مناطق نسبت به یکدیگر از نظر توسعه می‌باشد.

از عمر برنامه‌ریزی در ایران که بر اساس برنامه‌ریزی بخشی پایه‌ریزی شده است، حدود شش دهه می‌گذرد، نگرش بخشی به مفهوم توسعه به ویژه در چند دهه نخست برقراری نظام برنامه‌ریزی توسعه در کشور متأثر از دیدگاه‌های مطرح در جهان بوده است. اجرای برنامه‌های توسعه اقتصادی متکی بر رویکرد بخشی در ایران مانند دیگر کشورهای جهان منجر به عدم تعادل‌های منطقه‌ای، حاشیه‌ای شدن برخی مناطق، از دست دادن منابع و توان‌های منطقه‌ای و نابرابری‌های سرزمین شده است.

بررسی وضعیت کنونی کشور و مناطق بیانگر آن است که تمرکزگرایی و غلبه رویکرد بخشی در برنامه‌ریزی‌ها روند توسعه کشور را دچار اختلال کرده است و سبب بروز عدم تعادل‌های منطقه‌ای و بخشی شده است.

شناسایی وضعیت موجود نواحی از نظر ملاک‌های توسعه و موقعیت هر یک در مقایسه با یکدیگر می‌تواند اولین مرحله در برنامه‌ریزی برای رفع نابرابری‌ها و عدم تعادل‌های ناحیه‌ای به شمار رود

تا با چنین شناختی، اهداف توسعه نواحی، متناسب با امکانات و محدودیت‌ها تعیین شود و بهره برداری از امکانات و قابلیت‌های متنوع و گسترده‌ی هر ناحیه با توجه به ویژگی خاص همان ناحیه-توسعه نواحی منطبق با توان‌های اکولوژیکی-اقتصادی و اجتماعی- به گونه ای بهینه و کارآ صورت پذیرد.

شرایط ویژه جغرافیایی و اقلیم‌های متفاوت در ایران، سبب شده است چشم اندازهای جغرافیایی متفاوتی در این کشور شکل بگیرد و در گذر زمان فراز و نشیب‌های فراوانی را طی کند، به همین دلیل در نواحی مختلف ایران، امر توسعه یکسان صورت نگرفته و نابرابری‌هایی در میزان برخورداری از موهب به وجود آمده است (بیات و همکاران، ۱۳۹۱: ۷۷) در ایران نیز تفاوت‌ها و نابرابری‌های ناحیه ای به اندازه‌ی نگران کننده ای در حال افزایش است (تقوایی و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۵۴). نابرابری‌های توسعه بین نواحی، موجب به وجود آمدن نخست شهری شده است که تأثیرات منفی چند بعدی را به دنبال دارد این نوشتار به دنبال بررسی و واکاوی شاخص‌های توسعه‌یافتگی در شهرستان‌های استان اردبیل بوده سعی دارد تا علل اصلی و اساسی بروز و تشدید نابرابری‌های ناحیه ای را در شهرستان‌های استان اردبیل مورد توجه قرار دهد.

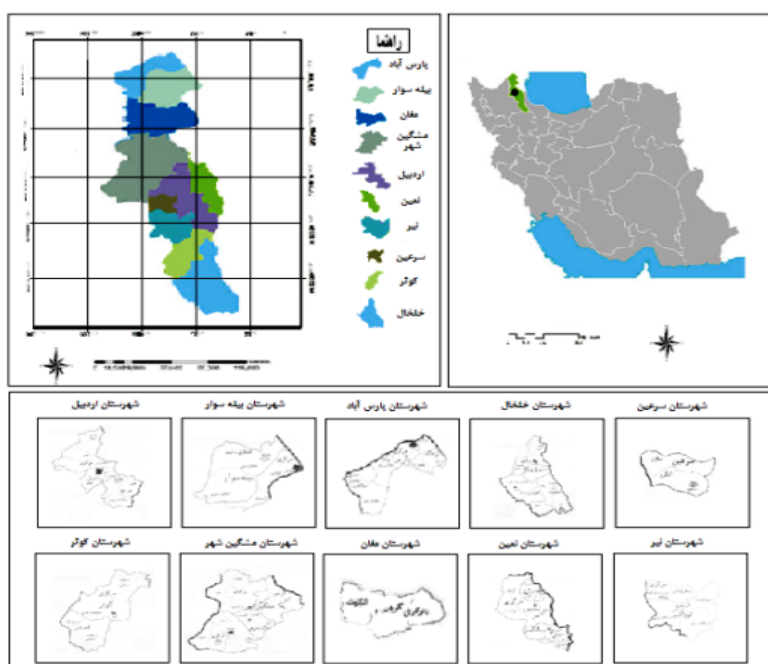
### روش تحقیق

پژوهش حاضر از نوع کاربردی و به لحاظ روش از نوع توصیفی-تحلیلی است. شیوه جمع آوری اطلاعات اسنادی و میدانی و از نوع تحقیقات کمی است. به منظور سنجش توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان اردبیل از لحاظ شاخص‌های توسعه‌یافتگی، از آخرین اطلاعات منتشر شده توسط مرکز آمار ایران، سالنامه آماری استان، اطلاعات مندرج در سایت استانداری اردبیل، نتایج تفصیلی نفوس و مسکن استفاده گردید. همچنین جهت تجزیه و تحلیل اطلاعات از مدل ویکور و برای ترسیم نمودارها و نقشه‌ها از نرم افزارهای Excel، SPSS، Arc Map ۱۰٫۱ استفاده شده است. همچنین جهت تعیین وزن شاخص‌های پژوهش از طریق تکمیل پرسش نامه توسط کارشناسان (۲۰ نفر از کارشناسان و متخصصان بخش بهداشت و درمان) از مدل AHP استفاده گردید.

### منطقه مورد مطالعه

استان اردبیل با مساحتی بالغ بر ۱۷۸۶۷ کیلومتر (۱/۰۹ درصد کل کشور) در شمال فلات ایران بین عرض ۳۷ درجه و ۴۵ دقیقه و ۳۹ درجه و ۴۲ دقیقه عرض شمالی از خط استوا و ۳۰ درجه

و ۴۷ دقیقه تا ۵۵ درجه و ۴۸ دقیقه طول شرقی از نصف‌النهار گرینویچ در شمال غربی ایران واقع شده است. بر اساس آخرین تقسیمات کشوری در سال ۱۳۹۰، استان اردبیل با وسعتی بالغ بر ۱۷۸۶۷ کیلو متر مربع ۱/۰۹ درصد مساحت کل کشور را به خود اختصاص داده است این استان به مرکزیت استان اردبیل دارای ۱۰ شهرستان، ۲۶ شهر، ۲۹ بخش، ۷۱ دهستان می‌باشد(شکل ۱).



شکل (۱). نقشه موقعیت استان اردبیل در ایران

جدول (۱). اطلاعات مربوط به آخرین تقسیمات کشوری استان بر حسب شهرستان در سال ۱۳۹۰

نام شهرستان	تعداد بخش	تعداد شهر	تعداد دهستان	مساحت(کیلومتر مربع)
اردبیل	۳	۲	۱۰	۲۴۹۸
بيله سوار	۲	۲	۴	۱۷۵۸
پارس آباد	۴	۴	۸	۱۳۸۳
خلخال	۳	۳	۸	۲۸۰۰
سرعین	۲	۱	۴	۴۱۱
کوثر	۲	۱	۴	۳۸۲۵
مشگین شهر	۵	۶	۱۲	۲۰۵۹

۱۲۹۳	۹	۲	۳	مغان(گرمی)
۱۰۳۷	۷	۳	۳	نمین
۱۲۱۴	۵	۲	۲	نیر
۱۷۸۶۷	۶۶	۲۲	۲۵	جمع

مأخذ: سالنامه آماری استان اردبیل ۱۳۹۰

### شاخص های مورد استفاده در پژوهش

شاخص های مورد استفاده در یک پژوهش مقایسه ای حتی الامکان باید همه واحد های مهم رایج در آن مقوله را نمایش دهند. تعیین شاخص ها مهم ترین قدم در برنامه ریزی ها و مطالعات منطقه ای است و آن همان بیان آماری پدیده هاست (کلانتری، ۱۳۸۰: ۱۲۸).

اصولاً «در ارزشیابی میزان توسعه یک جامعه، اولویت با شاخص هایی است که بر واقعیت اجتماعی منطبق و به سهولت قابل اندازه گیری و بررسی می باشند (فیضی زاده و مدنی، ۱۳۷۹: ۲۳۲-۲۰۹). زمانی شاخص ها می توانند بیانگر وضع موجود باشند که وضعیت های خاص اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی آن جامعه را مد نظر قرار بگیرند، به همین جهت در مراحل اولیه برای تهیه شاخص های توسعه هر کشور و یا منطقه، مجموعه ای گسترده از شاخص ها مورد بررسی قرار می گیرند تا از بین آن ها شاخص هایی که بیشتر متناسب با شرایط اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی آن منطقه هستند انتخاب شوند (زاهدی اصل، ۱۳۸۱: ۶۹).

معیار های سنجش توسعه از سوی سازمان همکاری و توسعه اقتصادی سازمان ملل متحد در ۱۰ زمینه خلاصه می شوند: ۱- آموزش و یادگیری ۲- بهداشت ۳- اشتغال ۴- اوقات فراغت ۵- موقعیت اقتصادی فرد ۶- محیط فیزیکی زیست ۷- محیط و روابط اجتماعی ۸- امنیت فردی و اجتماعی ۹- مشارکت ۱۰- فرصت های اجتماعی.

شاخص هایی که در ایران به کار گرفته می شود متأثر از آمارهای منتشر شده از سوی مرکز آمار ایران و سایر سازمان های دولتی می باشد. استفاده از شاخص های یاد شده مزایای بسیاری دارد که از جمله آن ها می توان به متحدالشکل بودن آن ها، دقیق بودن، در دسترس بودن و وجود سری زمانی برای مقایسات دوره ای اشاره کرد. این شاخص ها معمولاً در دو گروه اصلی و فرعی جای می گیرند. شاخص های اصلی شامل:

۱- آموزش و پرورش ۲- بهداشت و درمان ۳- اشتغال ۴- مسکن ۵- تغذیه ۶- جمعیت و نیروی انسانی ۷- درآمد و هزینه ۸- تأمین اجتماعی می باشد و شاخص های فرعی نظیر: ۱- گذران اوقات فراغت و دسترسی به تسهیلات فرهنگی ۲- محیط زیست ۳- امنیت معمولاً به صورت رسمی و در منابع آماری موجود نمی باشد (زاهدی اصل، ۱۳۸۱: ۷۲).

لازم به ذکر است که کاربرد این شاخص‌ها عموماً برای مقایسه دو گروه یا دو جامعه یا مقایسه با حالتی ایده آل می‌باشد. به عبارت دیگر می‌توان گفت با استفاده از شاخص‌های توسعه، نه تنها می‌توان سطح توسعه را سنجید بلکه همزمان می‌توان درباره نابرابری و بی‌عدالتی اظهار نظر کرد (زاهدی مازندرانی، ۱۳۸۶: ۱۵۵).

### جدول (۲). شاخص‌های تحقیق

معیار	زیر معیار
شاخص‌های زیربنایی	۱: انشعاب آب (کل) مصارف عمومی نسبت به هزار نفر
	۲: تعداد انواع مشترکین برق نسبت به هزار نفر
	۳: راه روستایی آسفالت‌نشین نسبت به جمع کل راه‌ها
	۴: راه روستایی شوسه‌نشین نسبت به جمع کل راه‌ها
	۵: راه روستایی دسترسی نسبت به جمع کل راه‌ها
	۶: دفتر پست نسبت به هزار نفر
	۷: دفتر خدمات ارتباطی نسبت به هزار نفر
	۸: نمایندگی پستی نسبت به هزار نفر
	۹: صندوق پستی نسبت به هزار نفر
	۱۰: ICT نسبت به هزار نفر
	۱۱: تلفن مشغول به کار (مشترکین) واحد مسکونی نسبت به جمع واحدها
	۱۲: تلفن مشغول به کار (مشترکین) واحد تجاری و صنعتی نسبت به جمع واحدها
	۱۳: تلفن مشغول به کار (مشترکین) واحد دولتی نسبت به جمع واحدها
	۱۴: تلفن همراه نسبت به جمع واحدها
	۱۵: تلفن همگانی مشغول به کار در نقاط شهری نسبت به جمعیت شهری
	۱۶: نقاط روستایی دارای ارتباط تلفنی نسبت به جمعیت روستایی
	۱۷: تراکم نفر در اتاق
	۱۸: تعداد واحدهای دارای آشپزخانه نسبت به کل واحدهای مسکونی
	۱۹: تعداد واحدهای دارای حمام نسبت به کل واحدهای مسکونی
	۲۰: تعداد واحدهای دارای توالیت نسبت به کل واحدهای مسکونی
	۲۱: تعداد واحدهای دارای شبکه عمومی فاضلاب دسترسی دارند نسبت به کل واحدهای مسکونی
	۲۲: تعداد واحدهای با مساحت ۸۱ متر و بیشتر نسبت به کل واحدهای مسکونی
	۲۳: تعداد واحدهای دارای ۲ اتاق و بیشتر نسبت به کل واحدهای مسکونی
	۲۴: تعداد واحدهای مسکونی با اسکلت فلزی نسبت به کل واحدهای مسکونی

<p>۲۵: تعداد واحدهای مسکونی با بتن آرمه نسبت به کل واحدهای مسکونی</p> <p>۱: تعداد بیمه شدگان سازمان تأمین اجتماعی نسبت به کل جمعیت</p> <p>۲: تعداد بیمه شدگان سازمان خدمات درمانی نسبت به کل جمعیت</p> <p>۳: تعداد مؤسسات درمانی فعال نسبت به هزار نفر</p> <p>۴: تعداد تخت بیمارستانی نسبت به هزار نفر</p> <p>۵: تعداد مراکز بهداشتی و درمانی نسبت به هزار نفر</p> <p>۶: تعداد خانه های بهداشت فعال روستایی نسبت به هزار نفر</p> <p>۷: تعداد جمعیت تحت پوشش خانه های بهداشت روستائی نسبت به کل جمعیت روستایی</p> <p>۸: تعداد آزمایشگاه نسبت هزار نفر</p> <p>۹: تعداد داروخانه نسبت به هزار نفر</p> <p>۱۰: تعداد مراکز پرتو نگاری نسبت به هزار نفر</p> <p>۱۱: تعداد مراکز توان بخشی نسبت به هزار نفر</p> <p>۱۲: تعداد پیراپزشکان نسبت به هزار نفر</p> <p>۱۳: تعداد پزشکان عمومی نسبت به هزار نفر</p> <p>۱۴: تعداد پزشکان متخصص نسبت به هزار نفر</p> <p>۱۵: تعداد دندان پزشکان نسبت به هزار نفر</p>	<p>شاخص های بهداشت و درمان</p>
<p>۱: تعداد سینما نسبت به هزار نفر</p> <p>۲: گنجایش سینما نسبت به هزار نفر</p> <p>۳: تعداد سالن نمایش نسبت به هزار نفر</p> <p>۴: گنجایش سالن نمایش نسبت به هزار نفر</p> <p>۵: تعداد برنامه تئاتر و موسیقی نسبت به هزار نفر</p> <p>۶: کتابخانه عمومی نسبت به هزار نفر</p> <p>۷: کتاب های موجود در کتابخانه عمومی نسبت به هزار نفر</p> <p>۸: نمایشگاه کتاب نسبت به هزار نفر</p> <p>۹: سایر نمایشگاه ها نسبت به هزار نفر</p> <p>۱۰: بازدید کنندگان کتاب نسبت به هزار نفر</p> <p>۱۲: تعداد باسوادان ۶ ساله و بیشتر نسبت به کل جمعیت شهرستان</p> <p>۱۱: فرصت شغلی نسبت به جمعیت ۱۰ ساله و بیشتر</p> <p>۱۳: تعداد دانش آموزان دوره آمادگی نسبت به جمعیت شهرستان</p> <p>۱۴: تعداد کلاس آمادگی نسبت به جمعیت شهرستان</p> <p>۱۵: تعداد دانش آموزان دوره ابتدایی نسبت به جمعیت شهرستان</p> <p>۱۶: تعداد کلاس ابتدایی نسبت به جمعیت شهرستان</p> <p>۱۷: تعداد دانش آموزان دوره راهنمایی نسبت به جمعیت شهرستان</p> <p>۱۸: تعداد کلاس دوره راهنمایی نسبت به جمعیت شهرستان</p>	<p>شاخص های فرهنگی اجتماعی آموزشی</p>

۱۹: تعداد دانش آموزان دوره متوسطه نسبت به جمعیت شهرستان	منابع مورد استفاده
۲۰: تعداد کلاس دوره متوسطه نسبت به جمعیت شهرستان	
شیعه ۱۳۹۱، حسین زاده دلیر ۱۳۸۷، زیاری ۱۳۸۹، موسوی و همکاران ۱۳۹۴، میرزا خانی و همکاران ۱۳۹۳، تقوایی و همکاران ۱۳۹۰، بختیاری و همکاران ۱۳۹۱.	

## نتایج

### روش ویکور:

روش ویکور یکی از روش‌های جدید برای حل مسائل تصمیم‌گیری چند معیاره است که توسط اوپریکوویچ و تزنگ<sup>۱</sup> در سال ۱۹۹۸ ارائه شد (ضرابی و ایزدی، ۱۳۹۲: ۱۰۳). این روش مسائلی با . در (Opricovi, 2011: 12983) معیارهای نامناسب و ناسازگار را مورد ارزیابی قرار می‌دهد شرایطی که فرد تصمیم‌گیرنده قادر به شناسایی و بیان برتری‌های یک مسئله در زمان شروع و طراحی آن نیست، می‌تواند به عنوان ابزاری موثر برای تصمیم‌گیری مطرح شود (مودت و ملکی، ۱۳۹۳: ۹۵).

از امتیازات مهم این روش آن است که همزمان می‌توان از شاخص‌ها و معیارهای عینی و ذهنی استفاده کرد. با این حال در این مدل باید برای محاسبات ریاضی، تمامی مقادیر نسبت داده شده به معیارها از نوع کمی باشد و در صورت کیفی بودن نسبت داده شده به معیارها، می‌باید آن‌ها را به مقادیر کمی تبدیل کرد. در این مدل به تناسب گستردگی معیارهای در نظر گرفته شده، هر گزینه در کلیت خود و در ماحصل ارزش‌های منبعث از مجموعه صفات، یک صورت وضعیت کسب می‌کند و شکاف آن با حالت ایده آل قابل مقایسه است.

### رتبه بندی توسعه یافتگی شهرستان‌های استان اردبیل با استفاده از روش ویکور

مراحل روش ویکور به شرح زیر است:

مرحله اول: جمع آوری داده‌های مورد نیاز و تشکیل ماتریس تصمیم

مرحله دوم: بی‌مقیاس کردن ماتریس تصمیم (حسینی و همکاران، ۱۳۹۲: ۸۴)



جدول (۳). بی مقیاس کردن ماتریس تصمیم

شاخ ص	X <sub>۱</sub>	۲	۳	X <sub>۴</sub>	۵	۶	۷	۸	X <sub>۹</sub>	۱۰	۱۱	۱۲	۱۳	۱۴	۱۵
اردبیل	۰/۱۰	۰/۳	۰/۴	۰/۷	۰/۱۹	۰/۱۲	۰/۷۱	۰/۲۳	۰/۷۲	۰/۱۹	۰/۳۷	۰/۹۳	۰/۷	۰/۲۱	۰/۹۶
بيله سوار	۰/۳۱	۰/۴۷	۰/۹	۰/۱۰۹	۰/۳۷	۰/۱۹۱	۰/۴۲	۰/۵	۰/۴۵	۰/۰۵	۰/۰	۰/۸۴	۰/۴۳	۰/۱۵	۰/۹۵
پارس آباد	۰/۴۵	۰/۴۶	۰/۴	۰/۱۸۴	۰/۱۶	۰/۵۰	۰/۸۱	۰/۹	۰/۳	۰/۱۰	۰/۰۶	۰/۴۷	۰/۳۳	۰/۶۴	۰/۰۱
خلخا ل	۰/۴۲	۰/۹۷	۰/۳	۰/۵۶۳	۰/۱۶۶	۰/۱۹۴	۰/۴۱	۰/۷	۰/۲	۰/۰۷	۰/۰۲	۰/۶۶	۰/۳۹	۰/۷۱	۰/۱۲
کوثر	۰	۰/۳۱	۰	۰	۰/۰۱	۰/۱۹	۰/۹۱	۰	۰/۰۴	۰	۰	۰/۶۴	۰/۵۹	۰	۰/۰۸
مشگي ن شهر	۰/۲۷	۰/۶۳	۰/۱	۰/۲۳۷	۰/۳۶	۰/۶۷	۰/۹۷	۰/۵	۰/۱۲۵۲	۰/۰۶	۰/۱۱	۰/۹۵	۰/۶۸	۰/۳۶	۰/۰۱
گرمی	۰/۲۲	۰/۵۹	۰/۳	۰/۲۹۹	۰/۴۷	۰/۹۸	۰/۴۹	۰/۷	۰/۲۲	۰/۰۶	۰/۰۲	۰/۰۹	۰/۶۳	۰/۳۴	۰/۰۳
نمین	۰/۶۱	۰/۰۹	۰/۰۸	۰/۱۹۰	۰/۶۵	۰/۹۸	۰/۸۷	۰/۴	۰/۱۷	۰/۰۴	۰/۰۳	۰/۴۱	۰/۲۲	۰/۰۷	۰/۳۲
سرعي ن	۰	۰/۲۰	۰/۰۲	۰	۰/۳۱	۰/۱۵۵	۰/۷۶	۰	۰/۲۳۲	۰	۰	۰/۹۷	۰/۰۸	۰	۰/۳۶
نیر	۰	۰/۲۰	۰	۰	۰/۳۵	۰/۱۳۰	۰/۴۴	۰	۰/۲۵۶	۰	۰	۰/۳۸	۰/۱۸	۰	۰/۴۹

مأخذ: محاسبات نگارندگان، ۱۳۹۴

### مرحله سوم: تعیین بردار وزن معیارها

برای بیان اهمیت نسبی معیارها لازم بود که وزن نسبی آنها تعیین شود؛ برای این کار روش تحلیل سلسله مراتبی (AHP) برای تعیین وزن معیارها به کار رفت. این مدل یکی از ابزارهای موثر در تصمیم سازی و به ویژه در زمانی که هدف موجود و مشخص باشد می باشد و می توان آن را جهت حل مشکلات به ویژه در جاهایی که ملاک های تصمیم گیری را در یک سلسله مراتب تا پایین مرتب شده اند استفاده نمود (Semih & Seyhan, 2011: 15). عموماً رتبه بندی در مدل تحلیل سلسله مراتبی با استفاده از نرم افزار Expert Choice می باشد. مقایسات دودویی در این روش بوسیله مکانیزم پیشنهادی ال ساعتی (۱۹۸۰) می باشد. به واقع این مقایسات

زمینه‌ای برای محاسبه اهمیت و وزن معیارها فراهم می‌کند (Pierre, 2011: 15). به عبارت دیگر این روش شامل مقایسه دوتایی به منظور ایجاد یک ماتریس نسبت است که یک ورودی به صورت مقایسه‌های دوتایی دارد و وزن‌های نسبی را به عنوان خروجی تولید می‌نماید (توکلی نیا و همکاران، ۱۳۹۳: ۸۵). به منظور وزن دهی به معیارهای پیشنهادی از نظرات ۲۰ کارشناس مرتبط با حوزه تخصصی بهره‌گیری گردید. سپس در چارچوب روش تحلیل سلسله مراتبی (AHP)، نرم افزار Expert Choice برای تحلیل نظرات کارشناسی و محاسبه وزن هر معیار مورد استفاده قرار گرفت.

مرحله چهارم: تعیین بهترین و بدترین مقدار از میان مقادیر موجود برای هر معیار بهترین ( $f_j^*$ ) مقدار برای معیارهای مثبت و منفی به صورت زیر است:

$$f_j^* = \max f_{ij}$$

$$f_j^- = \min f_{ij}$$

بدترین ( $f_j^-$ ) مقدار برای معیارهای مثبت و منفی به صورت زیر است:

$$f_j^- = \min f_{ij}$$

$$f_j^+ = \max f_{ij}$$

که در این روابط  $f_j^*$  بهترین مقدار معیار از بین تمام گزینه‌ها و  $f_j^-$  بدترین مقدار معیار از بین تمام گزینه‌هاست.

مرحله پنجم: محاسبه مقدار  $S$  و  $R$

$$S_i = \sum_{j=1}^n w_j \frac{f_j^* - f_{ij}}{f_j^* - f_j^-}$$

$$R_i = \max \left\{ w_j \frac{f_j^* - f_{ij}}{f_j^* - f_j^-} \right\}$$

به طوری که  $S_i$  و  $R_i$  به ترتیب اندازه مطلوبیت و اندازه عدم اثر گزینه نام هستند (فتاحی و همکاران، ۱۳۹۲: ۷۳).

مرحله ششم: محاسبه مقدار  $Q$

$$Q_i = \nu \left( \frac{S_i - S^*}{S^- - S^*} \right) + (1-\nu) \left( \frac{R_i - R^*}{R^- - R^*} \right)$$

به طوری که:

$$R^- = \max\{R_i\} \text{ و } R^* = \min\{R_i\}, S^- = \max\{S_i\}, S^* = \min\{S_i\}$$

است.  $Q_i$  نیز شاخص VIKOR بوده و ارزش VIKOR گزینه  $A_m$  را بیان می کند.  $V$  وزنی برای استراتژی ماکزیمم مطلوبیت گروهی است که معمولاً برابر  $0/5$  است.

مرحله هفتم: رتبه بندی گزینه ها بر اساس ترتیب نزولی مقادیر به دست آمده برای  $Q, R, S$  در این مرحله با توجه به مقادیر  $Q, R, S$  گزینه ها در سه گروه، از کوچکتر به بزرگتر مرتب می شوند. در نهایت گزینه ای به عنوان گزینهی برتر شناخته می شود که در هر سه گروه به عنوان گزینه برتر شناخته شود. لازم به ذکر است که در گروه  $Q$  گزینه ای به عنوان گزینه برتر انتخاب می شود که بتواند دو شرط زیر را محقق سازد:

شرط اول (ویژگی پذیرش):

اگر گزینه  $A_1$  و  $A_2$  به ترتیب اولین و دومین گزینه مورد نظر در گروه و  $n$  بیانگر تعداد گزینه ها باشد رابطه زیر برقرار است:

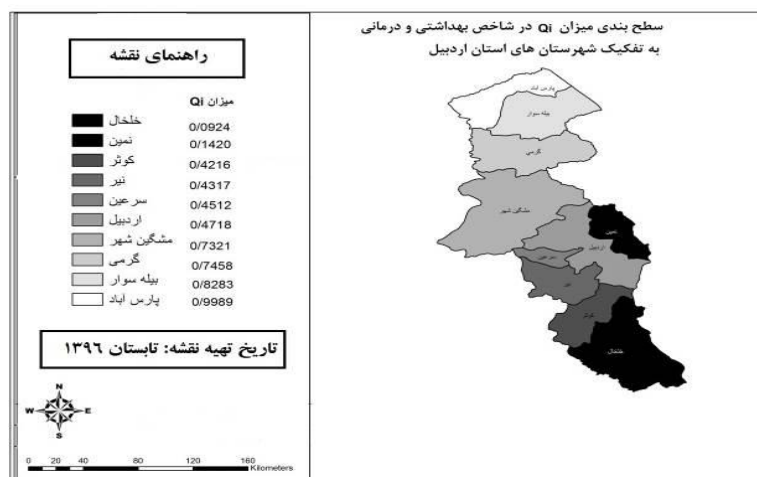
$$Q(A_2) - Q(A_1) \geq \frac{1}{n-1}$$

شرط دوم: گزینه  $A_1$  باید حداقل در یکی از گروه های  $R$  و  $S$  به عنوان برتر شناخته شود (مودت و ملکی، ۱۳۹۳: ۹۸-۹۷) و زمانی شرط اول برقرار نباشد مجموعه ای از گزینه ها به عنوان گزینه برتر و یا بدتر شناخته می شوند. در این قسمت شرط اول برقرار نشد و لذا به همین دلیل مجموعه ای از گزینه ها به صورت کوچکتر به بزرگتر مرتب شدند. اما گزینه دوم صادق است به نحوی که شهرستان خلخال در گروه  $R_i$  نیز به عنوان گزینهی برتر شناخته شده است. جدول (۴) و شکل (۲).

جدول (۴). رتبه بندی شهرستان های استان اردبیل بر اساس مقادیر  $Q_i$  و  $R_i$  و  $S_i$

شهرستان ها	$S_i$	رتبه	$R_i$	رتبه	$Q_i$	رتبه
اردبیل	۰/۵۱۶۱	۳	۰/۱۱۷۰	۶	۰/۴۷۱۸	۶
بيله سوار	۰/۶۵۶۳	۷	۰/۱۳۸۰	۹	۰/۸۲۸۳	۹
پارس آباد	۰/۷۳۱۴	۱۰	۰/۱۴۶	۱۰	۰/۹۹۸۹	۱۰
خلخال	۰/۴۸۱۳	۲	۰/۰۶۴۳	۱	۰/۰۹۲۴	۱
کوثر	۰/۵۷۵۸	۴	۰/۰۹۳	۳	۰/۴۲۱۶	۳
مشگین شهر	۰/۶۷۰۰	۹	۰/۱۱۸۷	۷	۰/۷۳۲۱	۷
گرمی	۰/۶۶۲۷	۸	۰/۱۲۲۸	۸	۰/۷۴۵۸	۸
نمین	۰/۴۲۴۶	۱	۰/۰۸۷۴	۲	۰/۱۴۲۰	۲
سرعین	۰/۶۱۰۹	۶	۰/۱۰۰۷	۵	۰/۴۵۱۲	۵
نیر	۰/۵۸۲۰	۵	۰/۰۹۳	۴	۰/۴۳۱۷	۴

مأخذ: محاسبات نگارندگان، ۱۳۹۴



شکل (۲). نقشه مقیاس بندی میزان Qi در شاخص‌های بهداشتی و درمانی شهرستان‌های استان اردبیل

توزیع شاخص‌های بهداشتی درمانی در شهرستان‌های استان اردبیل با استفاده از ضریب پراکندگی

ضریب پراکندگی که در برخی از منابع به ضریب ویلیامسون نیز شهرت دارد و شاخصی است که مشخص می‌کند تا چه حدی یک شاخص در بین مناطق یا نواحی به صورت نامتعادل توزیع شده است (ابراهیم زاده و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۵). لازم به ذکر است که مقدار بالای CV نشان دهنده نابرابری بیشتر در توزیع شاخص‌ها است.

$$CV = \frac{S}{M} \times 100$$

در این فرمول CV: ضریب پراکندگی، S: انحراف معیار و M: میانگین است.

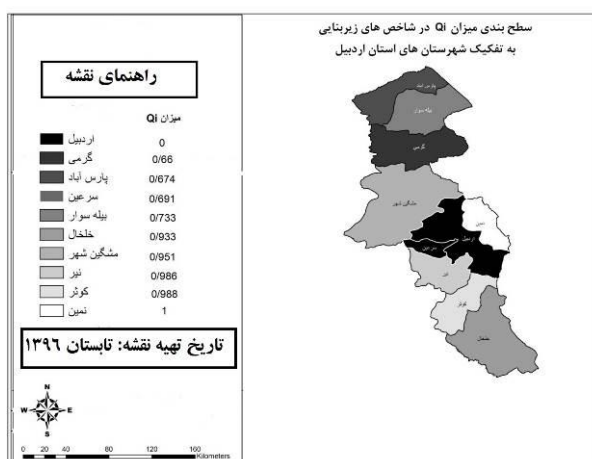
با استفاده از محاسبه‌ی انحراف معیار و میانگین در محیط نرم افزاری SPSS میزان پراکندگی پانزده شاخص بهداشتی - درمانی در شهرستان‌ها استان اردبیل محاسبه شد. بر اساس نتایج بدست آمده، بیشترین نابرابری در شاخص‌های گروه ۱۱ (تعداد مراکز توان‌بخشی نسبت به ده هزار نفر)، ۴ (تعداد تخت بیمارستانی نسبت به ده هزار نفر)، ۱۴ (تعداد پزشکان متخصص نسبت به ده هزار نفر) و کمترین نابرابری در شاخص‌های گروه ۲ (تعداد بیمه شدگان سازمان خدمات درمانی نسبت به کل جمعیت)، ۱۲ (تعداد پیراپزشکان نسبت به ده هزار نفر) و ۷ (تعداد جمعیت تحت پوشش خانه‌های بهداشت روستائی نسبت به کل جمعیت روستائی) می‌باشد (جدول ۵).

جدول (۵). ضریب پراکندگی شاخص ها در شهرستان های استان اردبیل

شاخص ها	میانگین	انحراف معیار	ضریب پراکندگی
X۱	۰/۰۲۲	۰/۰۱۶	۷۲/۷۲
X۲	۲/۳۶	۰/۰۷۶	۳/۲۲
X۳	۰/۰۰۲۳	۰/۰۰۱۹	۸۲/۶۰
X۴	۰/۲۲۵	۰/۲۶۲	۱۱۶/۴۴
X۵	۰/۰۳۵	۰/۰۱۸	۵۱/۴۲
X۶	۰/۱۶۰	۰/۱۳۷	۸۵/۶۲
X۷	۰/۹۲۴	۰/۴۴۴	۴۸/۰۵
X۸	۰/۰۰۲۰	۰/۰۰۱۸	۹۰
X۹	۰/۰۱۳	۰/۰۰۸۴	۶۴/۶۱
X۱۰	۰/۰۰۲۴	۰/۰۰۲۱	۸۷/۵
X۱۱	۰/۰۰۲۶	۰/۰۰۳۲	۱۲۳/۰۷
X۱۲	۰/۹۴۰	۰/۲۷۵	۲۹/۲۵
X۱۳	۰/۱۴۹	۰/۰۸۶	۵۷/۷۱
X۱۴	۰/۰۳۶	۰/۰۳۵	۱۰۲/۸۵
X۱۵	۰/۰۰۸	۰/۰۰۸۳	۱۰۳/۷۵

مأخذ: محاسبات نگارندگان، ۱۳۹۴

شکل (۳) رتبه بندی توسعه یافتگی شهرستان های استان اردبیل در شاخص های زیربنایی را نشان می دهد.



شکل (۳). نقشه مقیاس بندی میزان Qi در شاخص های زیربنایی شهرستان های استان اردبیل

توزیع شاخص‌های زیربنایی در شهرستان‌های استان اردبیل با استفاده از ضریب پراکندگی: با استفاده از محاسبه‌ی انحراف معیار و میانگین در محیط نرم افزاری SPSS میزان پراکندگی بیست و پنج شاخص زیربنایی در شهرستان‌های استان اردبیل محاسبه شد. بر اساس نتایج بدست آمده، بیشترین نابرابری در شاخص‌های ۱۵ (تلفن همگانی مشغول به کار در نقاط شهری نسبت به جمعیت شهری)، ۲ (تعداد انواع مشترکین برق نسبت به هزار نفر)، ۷ (دفتر خدمات ارتباطی نسبت به هزار نفر) و ۶ (دفتر پست نسبت به هزار نفر) و کمترین نابرابری در شاخص‌های ۲۰ (تعداد واحدهای دارای توالی نسبت به کل واحدهای مسکونی)، ۲۳ (تعداد واحد های دارای ۲ اتاق و بیشتر نسبت به کل واحدهای مسکونی)، ۱۷ (تراکم نفر در اتاق) و ۱۹ (تعداد واحدهای دارای حمام نسبت به کل واحدهای مسکونی) می‌باشد (جدول ۶).

جدول (۶): ضریب پراکندگی شاخص‌ها در شهرستان‌های استان اردبیل

شاخص‌ها	میانگین	انحراف معیار	ضریب پراکندگی
X۱	۰/۰۲۵۴	۰/۰۲۵	۹۸/۴۲
X۲	۰/۰۱۹۲	۰/۰۲۶	۱۳۵/۴۱
X۳	۰/۰۲۵۵	۰/۰۰۷۲	۲۸/۲۳
X۴	۰/۰۱۸۵	۰/۰۰۸۸	۴۷/۵۶
X۵	۰/۰۱۳۶	۰/۰۰۵۹	۴۳/۳۸
X۶	۰/۰۵۴۳	۰/۰۶۹	۱۲۷/۰۷
X۷	۰/۰۰۵	۰/۰۰۶۹	۱۳۸/۰۰
X۸	۰/۰۰۴۶	۰/۰۰۴۷	۱۰۲/۱۷
X۹	۰/۰۰۴۱	۰/۰۰۴۷	۱۱۴/۶۳
X۱۰	۰/۰۱۴۴	۰/۰۰۷۷	۵۳/۴۷
X۱۱	۰/۰۰۹۷	۰/۰۰۱۳	۱۳/۴۰
X۱۲	۰/۰۰۸۲	۰/۰۰۵۸	۷۰/۷۳
X۱۳	۰/۰۰۹۳	۰/۰۰۲۹	۳۱/۱۸
X۱۴	۰/۰۰۷۳	۰/۰۰۲۹	۳۹/۷۲
X۱۵	۰/۰۰۳۳	۰/۰۰۵۳	۱۶۰/۶۰
X۱۶	۰/۰۱۰۵	۰/۰۰۵	۴۷/۶۱
X۱۷	۰/۰۰۵۶	۰/۰۰۰۳	۵/۳۵
X۱۸	۰/۰۰۵۹	۰/۰۰۰۴	۶/۷۷
X۱۹	۰/۰۱۲۹	۰/۰۰۱۰	۷/۷۵
X۲۰	۰/۰۲۲۷	۰/۰۰۰۰۵	۰/۲۲

۹۰	۰/۰۰۶۳	۰/۰۰۷	۰/۰۰۷
۲۷/۷۷	۰/۰۰۱۵	۰/۰۰۵۴	۰/۰۰۵۴
۴/۵۴	۰/۰۰۰۲	۰/۰۰۴۴	۰/۰۰۴۴
۷۳/۰۱	۰/۰۰۴۶	۰/۰۰۶۳	۰/۰۰۶۳
۶۳/۶۳	۰/۰۰۴۲	۰/۰۰۶۶	۰/۰۰۶۶

مأخذ: محاسبات نگارندگان، ۱۳۹۴

رتبه بندی توسعه یافتگی شهرستان های استان اردبیل در شاخص های فرهنگی، اجتماعی و آموزشی

در این مرحله با توجه به مقادیر S, R, Q گزینه ها در سه گروه، از کوچک تر به بزرگ تر مرتب می شوند. در نهایت گزینه ای به عنوان گزینه ی برتر شناخته می شود که در هر سه گروه به عنوان گزینه برتر شناخته شود. لازم به ذکر است که در گروه Q گزینه ای به عنوان گزینه برتر انتخاب می شود که بتواند دو شرط زیر را محقق سازد:

شرط اول (ویژگی پذیرش): اگر گزینه A1 و A2 به ترتیب اولین و دومین گزینه مورد نظر در گروه و n بیانگر تعداد گزینه ها باشد رابطه زیر برقرار است:

$$Q(A_2) - Q(A_1) \geq \frac{1}{n-1}$$

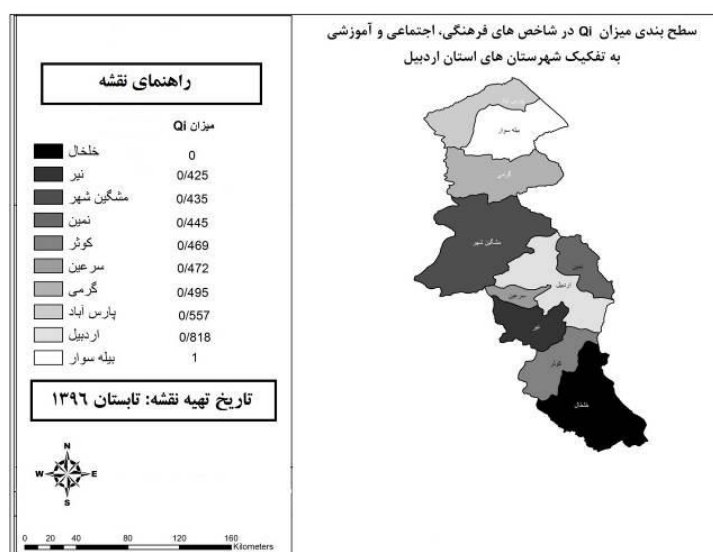
شرط دوم: گزینه A1 باید حداقل در یکی از گروه های R و S به عنوان برتر شناخته شود (مودت و ملکی، ۱۳۹۳: ۹۸-۹۷) و زمانی شرط اول برقرار نباشد مجموعه ای از گزینه ها به عنوان گزینه برتر و یا بدتر شناخته می شوند. در این قسمت نیز شرط اول برقرار شد بدین نحو که ۰/۴۲۵ بزرگ تر از ۰/۱۱۱ می باشد و همچنین شرط دوم نیز صادق است چون که شهرستان خلخال در گروه های Si و Ri نیز گزینه ی برتر انتخاب شده است جدول (۷) و نقشه (۴-۳).

جدول (۷). رتبه بندی شهرستان های استان اردبیل بر اساس مقادیر Si و Ri و Qi

شهرستان ها	Si	رتبه	Ri	رتبه	Qi	رتبه
اردبیل	۰/۶۶۱	۶	۰/۱۴۷	۹	۰/۸۱۸	۹
بيله سوار	۰/۷۷۳	۱۰	۰/۱۵۹	۱۰	۱	۱۰
پارس آباد	۰/۷۳۹	۹	۰/۰۷۵۲	۵	۰/۵۵۷	۸
خلخال	۰/۳۲۸	۱	۰/۰۵۵۳	۱	۰	۱
کوثر	۰/۶۵۳	۵	۰/۰۷۷	۸	۰/۴۶۹	۵
مشگین شهر	۰/۶۲۵	۲	۰/۰۷۶۴	۷	۰/۴۳۵	۳
گرمی	۰/۶۸۱	۷	۰/۰۷۸	۶	۰/۴۹۵	۷

نمین	۰/۶۴۱	۴	۰/۰۷۵۰	۴	۰/۴۴۵	۴
سرعین	۰/۶۸۳	۸	۰/۰۷۰۶	۲	۰/۴۷۲	۶
نیر	۰/۶۲۸	۳	۰/۰۷۳۶	۳	۰/۴۲۵	۲

مأخذ: محاسبات نگارندگان، ۱۳۹۴



شکل (۴). نقشه مقیاس بندی میزان Qi در شاخص های فرهنگی، اجتماعی و آموزشی شهرستان های استان اردبیل

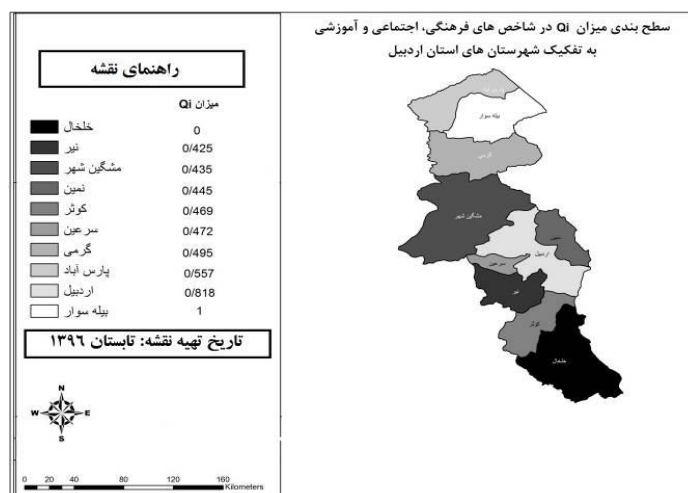
توزیع شاخص های فرهنگی، اجتماعی و آموزشی در شهرستان های استان اردبیل با استفاده از ضریب پراکندگی با استفاده از محاسبه ی انحراف معیار و میانگین در محیط نرم افزاری SPSS میزان پراکندگی بیست شاخص فرهنگی، اجتماعی و آموزشی در شهرستان ها استان اردبیل محاسبه شد. بر اساس نتایج بدست آمده، بیشترین نابرابری در شاخص های گروه ۲ (گنجایش سینما نسبت به هزار نفر)، ۵ (تعداد برنامه تئاتر و موسیقی نسبت به هزار نفر)، ۱ (تعداد سینما نسبت به هزار نفر) و ۱۱ (فرصت شغلی نسبت به جمعیت ۱۰ ساله و بیشتر) و کمترین نابرابری در شاخص های ۲۰ (تعداد کلاس دوره متوسطه نسبت به جمعیت شهرستان)، ۱۴ (تعداد کلاس آمادگی نسبت به جمعیت شهرستان)، ۱۸ (تعداد کلاس دوره راهنمایی نسبت به جمعیت شهرستان) و ۱۲ (تعداد باسوادان ۶ ساله و بیشتر نسبت به کل جمعیت شهرستان) می باشد (جدول ۸).



جدول (۸) . ضریب پراکندگی شاخص ها در شهرستان های استان اردبیل

شاخص ها	میانگین	انحراف معیار	ضریب پراکندگی
X۱	۰/۰۰۳۲	۰/۰۰۵۸	۱۸۱/۲۵
X۲	۰/۰۰۲۵	۰/۰۰۵۱	۲۰۴/۰۰
X۳	۰/۰۰۰۵	۰/۰۰۳۱	۶۲/۰۰
X۴	۰/۰۰۴۳	۰/۰۰۳۲	۷۴/۴۱
X۵	۰/۰۰۲۷	۰/۰۰۵۳	۱۹۶/۲۹
X۶	۰/۰۰۹۹	۰/۰۰۶۶	۶۶/۶۶
X۷	۰/۰۰۸۲	۰/۰۰۷۳	۸۹/۰۲
X۸	۰/۰۰۰۷	۰/۰۰۷۲	۱۰۲/۸۵
X۹	۰/۰۰۴۶	۰/۰۰۴۳	۹۳/۴۷
X۱۰	۰/۰۰۶۶	۰/۰۰۵۴	۸۱/۸۱
X۱۱	۰/۰۰۴۹	۰/۰۰۹۱	۱۸/۵۷
X۱۲	۰/۰۰۹۱	۰/۰۱۶۲	۱۷۸/۰۲
X۱۳	۰/۰۱۵۸	۰/۰۱۸۴	۱۱۶/۴۵
X۱۴	۰/۰۱۸۱	۰/۰۰۲۸	۱۵/۴۶
X۱۵	۰/۰۱۹۷	۰/۰۱۳۶	۶۹/۰۲
X۱۶	۰/۰۱۷۸	۰/۰۰۰۴	۲۲/۴۷
X۱۷	۰/۰۱۹۳	۰/۰۱۴۳	۷۴/۰۹
X۱۸	۰/۰۱۸۰	۰/۰۰۲۹	۱۶/۱۱
X۱۹	۰/۰۱۸۷	۰/۰۰۱۵	۸۰/۳۱
X۲۰	۰/۰۱۸۲	۰/۰۰۰۲	۱۰/۹۸

مأخذ: محاسبات نگارندگان، ۱۳۹۴



شکل (۵). نقشه مقیاس بندی میزان Qi در شاخص های توسعه یافتگی

جدول (۹). وزن شاخص های مورد بررسی در تحقیق

وزن	شاخص های توسعه یافتگی	وزن	شاخص های توسعه یافتگی	وزن	شاخص های توسعه یافتگی
0/01871	x۴۱	0/009677	x۲۱	0/037097	x۱
0/024516	x۴۲	0/005806	x۲۲	0/033548	x۲
0/01871	x۴۳	0/004516	x۲۳	0/027097	x۳
0/024516	x۴۴	0/008065	x۲۴	0/020968	x۴
0/01871	x۴۵	0/008065	x۲۵	0/015161	x۵
0/026452	x۴۶	0/006774	x۲۶	0/090323	x۶
0/025161	x۴۷	0/005806	x۲۷	0/00871	x۷
0/020968	x۴۸	0/006129	x۲۸	0/006774	x۸
0/014516	x۴۹	0/005484	x۲۹	0/006452	x۹
0/023871	x۵۰	0/006129	x۳۰	0/016774	x۱۰
0/019355	x۵۱	0/012258	x۳۱	0/01	x۱۱
0/01871	x۵۲	0/01129	x۳۲	0/010323	x۱۲
0/010323	x۵۳	0/010323	x۳۳	0/01	x۱۳
0/016774	x۵۴	0/006452	x۳۴	0/008065	x۱۴
0/012581	x۵۵	0/00871	x۳۵	0/006452	x۱۵
0/009032	x۵۶	0/05129	x۳۶	0/011935	x۱۶
0/029032	x۵۷	0/019032	x۳۷	0/005806	x۱۷
0/047097	x۵۸	0/024839	x۳۸	0/006129	x۱۸
0/029677	x۵۹	0/01871	x۳۹	0/013226	x۱۹
0/019355	x۶۰	0/024516	x۴۰	0/023226	x۲۰

رتبه بندی توسعه یافتگی شهرستان های استان اردبیل در شاخص های زیربنایی، بهداشت و درمان و فرهنگی، اجتماعی و آموزشی این بخش نیز طبق مراحل روش ویکور که در بالا بیان شده است انجام گرفته که کل شاخص ها برای تعیین نهایی میزان توسعه یافتگی شهرستان های استان اردبیل به کار گرفته شد. در این مرحله وزن محاسبه شده برای هر یک از شاخص های فرهنگی، اجتماعی و آموزشی با استفاده از نرم افزار Expert Choice در جدول (۱۰) آمده است.

جدول (۱۰). وزن شاخص های مورد بررسی در تحقیق

شاخص	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲	۱۳	۱۴	۱۵
ص	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
وزن	۰/۷۸	۰/۸۰	۰/۸۲	۰/۸۴	۰/۸۵	۰/۸۶	۰/۸۷	۰/۸۸	۰/۸۹	۰/۹۰	۰/۹۱	۰/۹۲	۰/۹۳	۰/۹۴	۰/۹۵

مأخذ: یافته های پژوهش، ۱۳۹۴

در این مرحله با توجه به مقادیر S, R, Q گزینه ها در سه گروه، از کوچک تر به بزرگ تر مرتب می شوند. در نهایت گزینه ای به عنوان گزینه ی برتر شناخته می شود که در هر سه گروه به عنوان گزینه برتر شناخته شود. لازم به ذکر است که در گروه Q گزینه ای به عنوان گزینه برتر انتخاب می شود که بتواند دو شرط زیر را محقق سازد:

شرط اول (ویژگی پذیرش):

اگر گزینه A1 و A2 به ترتیب اولین و دومین گزینه مورد نظر در گروه و n بیانگر تعداد گزینه ها باشد رابطه زیر برقرار است:

$$Q(A_2) - Q(A_1) \geq \frac{1}{n-1}$$

شرط دوم: گزینه A1 باید حداقل در یکی از گروه های R و S به عنوان برتر شناخته شود (مودت و ملکی، ۱۳۹۳: ۹۸-۹۷) و زمانی شرط اول برقرار نباشد مجموعه ای از گزینه ها به عنوان گزینه برتر و یا بدتر شناخته می شوند. در این قسمت نیز شرط اول برقرار شد بدین نحو که ۵۱۲/۰ بزرگ تر از ۱۱۱/۰ می باشد و همچنین شرط دوم نیز صادق است چون که شهرستان اردبیل در گروه های Si و Ri نیز گزینه ی برتر انتخاب شده است جدول (۱۱) و شکل (۶).

جدول (۱۱). رتبه بندی شهرستان‌های استان اردبیل بر اساس مقادیر Si و Ri و Qi

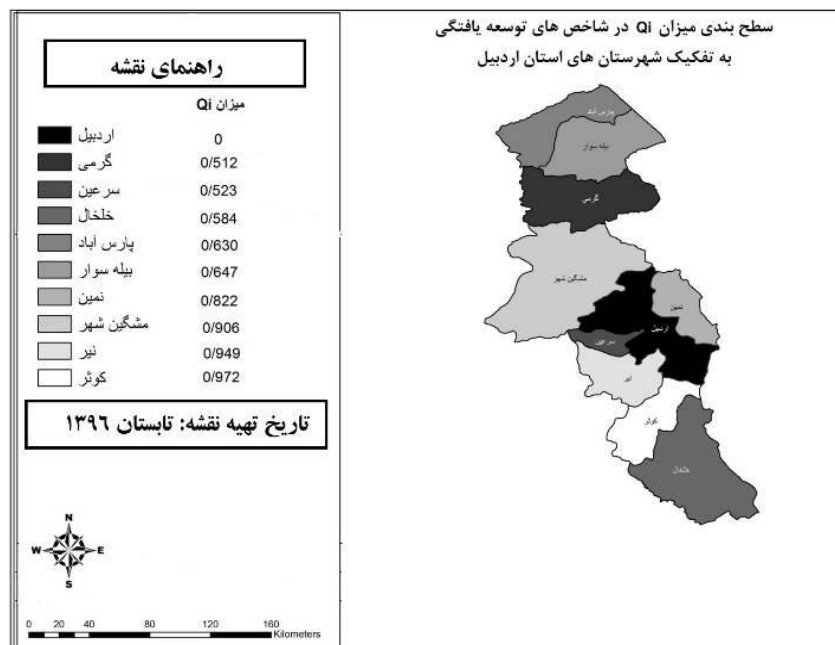
شهرستان‌ها	Si	رتبه	Ri	رتبه	Qi	رتبه
اردبیل	۰/۴۶۸	۱	۰/۰۴۷	۱	۰	۱
بيله سوار	۰/۷۱۴	۱۰	۰/۰۰۶	۲	۰/۶۴۷	۶
پارس آباد	۰/۷۰۵	۹	۰/۰۰۶	۳	۰/۶۳۰	۵
خلخال	۰/۵۰۹	۲	۰/۰۰۹	۶	۰/۵۸۴	۴
کوثر	۰/۷۰۰	۸	۰/۰۰۹	۷	۰/۹۷۲	۱۰
مشگین شهر	۰/۶۶۸	۶	۰/۰۰۹	۸	۰/۹۰۶	۸
گرمی	۰/۶۴۷	۴	۰/۰۰۶	۴	۰/۵۱۲	۲
نمین	۰/۶۲۶	۳	۰/۰۰۹	۹	۰/۸۲۲	۷
سرعین	۰/۶۵۳	۵	۰/۰۰۶	۵	۰/۵۲۳	۳
نیر	۰/۶۸۹	۷	۰/۰۰۹	۱۰	۰/۹۴۹	۹

مأخذ: محاسبات نگارندگان، ۱۳۹۴

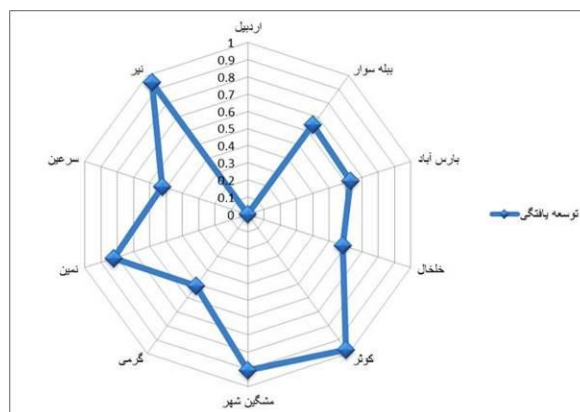
در جدول زیر شهرستان‌ها بر اساس امتیاز Qi در چهار گروه توسعه یافته، رو به توسعه، کمتر توسعه یافته و توسعه نیافته دسته بندی شدند. این دسته بندی نشان می‌دهد که فاصله‌ی زیادی بین شهرستان اردبیل به عنوان توسعه یافته ترین شهرستان استان با شهرستان گرمی به عنوان شهرستان توسعه یافته بعد از شهرستان اردبیل وجود دارد جدول (۱۲)، اشکال (۶ و ۷).

جدول (۱۲). دسته بندی شهرستان‌های استان اردبیل از نظر توسعه یافتگی

شهرستان	گروه
اردبیل	توسعه یافته
گرمی، سرعین و خلخال	رو به توسعه
پارس آباد، بيله سوار و نمین	کمتر توسعه یافته
مشگین شهر، نیر و کوثر	توسعه نیافته



شکل (۶). نقشه مقیاس بندی میزان Qi در شاخص های توسعه یافتگی



شکل (۷). نمودار رتبه بندی شهرستان های استان اردبیل در شاخص های توسعه یافتگی

### نتیجه گیری

شناخت و آگاهی از وضعیت موجود نواحی، نسبت به یکدیگر و درجه بندی و طبقه بندی آن ها از لحاظ برخورداری از مواهب توسعه، معیار و مبنایی در برنامه ریزی ها قلمداد می شود که رویکرد

تخصیص اعتبارات و منابع را تشکیل می‌دهد. بنابراین، ضروری است برای کاهش نابرابری‌های موجود نواحی، منطبق با برنامه ریزی‌های منطقه ای و دوری از برنامه ریزی بخشی و همچنین تمرکززدایی از مرکز استان، توزیع منابع و سرمایه در شهرهای متوسط و کوچک منطقه، صورت پذیرد. طبق اصول برنامه ریزی منطقه ای، نواحی پایین (مقیاس سوم توسعه)، در اولویت توسعه و نواحی متوسط (مقیاس دوم توسعه)، در رتبه دوم اهمیت برای توسعه و نواحی دیگر، در اولویت‌های بعدی توسعه قرار می‌گیرند. مطالعات مربوط به مسائل و سلسله مراتب شهری ایران، بدون استثنا، عملکرد و نقش فزاینده کلان شهرها را نشان می‌دهند که به ضرر شهرهای متوسط و کوچک هستند. با توجه به مجموعه شرایط و تجربیات در طول دهه های گذشته، هرگونه تصمیم‌گیری در سیاست تعادل بخشی نظام شهری ایران باید از پایین به بالا شروع شود.

بحث نابرابری توسعه در میان مناطق و یا شهرها از موضوعاتی است که طی سال‌های اخیر در فرهنگ برنامه ریزی منطقه ای مطرح شده است و در حال حاضر با استقبال عظیمی در محافل علمی همراه بوده است. برای تعدیل این نابرابری‌ها که از مصادیق بارز توسعه و توسعه پایدار به شمار می‌رود، باید به برنامه ریزی منطقه ای پرداخت که اولین گام در این نوع برنامه ریزی، شناخت نابرابری‌ها بین مناطق می‌باشد. پژوهش حاضر بر آن بوده است که برای شناسایی وضعیت توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان اردبیل، با استفاده از آخرین آمار موجود و در دسترس شاخص‌های توسعه‌یافتگی را مورد مطالعه قرار دهد.

محاسبات انجام شده در این تحقیق، با استفاده از مدل ویکور و مدل AHP صورت گرفته و رتبه بندی توسعه با استفاده از ۶۰ شاخص توسعه و در قالب شاخص‌های بهداشتی و درمانی، اجتماعی، آموزشی، فرهنگی، زیربنایی، انجام گرفته است که خلاصه نتایج آن به شرح زیر می‌باشد:

با توجه به جدول (۱۱) نتایج خروجی مدل ویکور همچنین شکل (۶) از تعداد ۱۰ شهرستان استان، شهرستان اردبیل منطبق با مدل‌های یاد شده در رتبه اول توسعه‌یافتگی قرار گرفته است و سه شهرستان (گرمی، سرعین و خلخال) در رتبه دوم و روبه توسعه هستند و همچنین سه شهرستان (پارس آباد، بیله سوار و نمین) کمتر توسعه یافته اند و در رتبه سوم قرار دارند و نیز سه شهرستان (مشگین شهر، نیر و کوثر) جزء شهرستان‌های توسعه نیافته اند و در رتبه چهارم توسعه‌یافتگی قرار دارند.

با توجه به یافته های تحقیق، پیشنهاد می‌گردد شهرستان‌های توسعه نیافته، مورد توجه ویژه مسئولان قرار بگیرند؛ لذا توسعه و ارتقای مقیاس کمی و کیفی تمامی شاخص‌ها در هر یک از

شهرستان‌ها بهتر است در رأس اولویت برنامه ریزان قرار گیرد تا با ارتقای این سطوح، گام مهمی در زمینه رشد و توسعه همه جانبه و همگون شهرستان‌های استان، برداشته شود. بالاخره با مشخص شدن میزان تفاوت در برخورداری از شاخص‌های توسعه‌یافتگی و جایگاه هر یک از شهرستان‌ها در مقیاس استان بایستی با اتخاذ برنامه‌های توسعه‌ای نسبت به بهبود وضعیت شهرستان‌های توسعه نیافته و محروم اقدام شود. با استفاده از تکنیک‌های به‌کاربرده شده و نتایج به دست آمده برای شهرستان‌ها می‌توان به اتخاذ برنامه‌های بلندمدت، میان مدت و کوتاه مدت و یا ضربتی اقدام نمود.

### منابع و مآخذ

۱. ابراهیم زاده، عیسی و اسکندری ثانی، محمد و اسمعیل نژاد، مرتضی (۱۳۸۹) کاربرد تحلیل عاملی در تبیین الگوی فضایی توسعه و توسعه‌نیافتگی شهری - منطقه ای در ایران، فصلنامه جغرافیا و توسعه، شماره هفده، زاهدان، صص ۲۸-۷.
۲. استانداری اردبیل (۱۳۹۱) سالنامه آماری استان اردبیل.
۳. بختیاری، صادق، دهقانی زاده، مجید و علیرضا رعیتی (۱۳۹۱)، سنجش وضعیت توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان یزد با بهره‌گیری از رویکردهای تصمیم‌گیری با معیارهای چندگانه و تحلیل عاملی، فصلنامه علمی-پژوهشی برنامه ریزی و بودجه، سال هفدهم، شماره ۳، صص ۱۵۹-۱۳۱.
۴. بیات، مقصود و صفری، رباب (۱۳۹۱) سنجش سطوح توسعه‌یافتگی بخش کشاورزی شهرستان‌های استان فارس، فصلنامه علمی پژوهشی اطلاعات جغرافیایی (سپهر)، دوره ۲۱، شماره ۸۳، صص ۸۱-۷۷.
۵. تقوایی، مسعود، وارثی، حمیدرضا و رعنا شیخ بیگلو (۱۳۹۰) تحلیل نابرابری‌های توسعه ناحیه ای در ایران، پژوهش‌های جغرافیای انسانی، شماره ۷۸، صص ۱۶۸-۱۵۳.
۶. توکلی نیا، جمیله و کانونی، رضا و شریفی، امیر (۱۳۹۳) ارزیابی نظام‌های شهری مناطق نه‌گانه کشور بر اساس روش تصمیم‌گیری چند معیاره (AHP)، فصلنامه مطالعات برنامه ریزی شهری، سال دوم، شماره پنجم، صص ۹۹-۷۷.
۷. حسین زاده دلیر، کریم (۱۳۸۷)، برنامه ریزی ناحیه ای، تهران، انتشارات سمت.
۸. حسینی، سید احمد و احد نژاد روشتی، محسن و مدیری، مهدی و کاملی فر، محمد جواد (۱۳۹۲) ارزیابی کیفیت نواحی شهری با توجه به توزیع خدمات شهری در بحران‌های

- انسان ساخت با رویکرد پدافند غیر عامل (نمونه موردی: نواحی شهر تهران). مجله برنامه ریزی فضایی، سال سوم، شماره دوم، پیاپی ۹، اصفهان، صص ۷۹-۱۰۰.
۹. زاهدی اصل، محمد (۱۳۸۱) مبانی رفاه اجتماعی، تهران، انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی.
۱۰. زاهدی مازندرانی، محمدجواد (۱۳۸۶) توسعه و نابرابری، چاپ چهارم، تهران، انتشارات مازیار.
۱۱. زیاری، کرامت الله (۱۳۸۹)، اصول و روش‌های برنامه ریزی منطقه ای، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
۱۲. شیعه، اسماعیل (۱۳۹۱)، مقدمه ای بر مبانی برنامه ریزی شهری، تهران، انتشارات دانشگاه علم و صنعت.
۱۳. غیبی، محمد و جاجرمی، کاظم (۱۳۹۰) بررسی و تحلیل تحولات نظام شهری استان تهران طی سال‌های ۱۳۵۵ تا ۱۳۸۵، فصلنامه علمی پژوهشی نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، سال سوم، شماره سوم، صص ۲۷-۴۲.
۱۴. فتاحی، احداله و بیات، ناصر و امیری، علی و نعمتی، رضا (۱۳۹۲) سنجش و اولویت بندی پایداری اجتماعی در مناطق روستایی شهرستان دلفان با استفاده از مدل تصمیم گیری ویکور (مطالعه موردی: دهستان خاوه شمالی)، فصلنامه برنامه ریزی منطقه ای، سال سوم، شماره ۱۱، مردشت، صص ۶۵-۷۸.
۱۵. فرجی راد، خدر و قاسمی، محمد (۱۳۹۵) تحلیل پیامدهای تداوم و عدم تداوم تعادل‌های منطقه ای در ایران با تاکید بر پیامدهای امنیتی، نشریه علمی-خبری دبیرخانه دائمی همایش الگوی توسعه پایدار و متوازن منطقه ای، سال سوم، شماره ۹، شماره مسلسل ۶۶، خرداد ۱۳۹۵.
۱۶. فیضی زاده، علی و مدنی، علی (۱۳۷۹) تأمین اجتماعی و رفاه اجتماعی شاخص شناسی برای تبیین و سنجش، فصلنامه تأمین اجتماعی، سال دوم، شماره ۴، صص ۲۰۹-۲۳۲.
۱۷. کلانتری، خلیل (۱۳۸۰) برنامه ریزی و توسعه منطقه ای (تئوری‌ها و تکنیک‌ها)، تهران: انتشارات خوش‌بین.
۱۸. مودت، الیاس و ملکی، سعید (۱۳۹۳) طیف بندی و سنجش فضایی آسیب فیزیکی - اجتماعی شهرها در برابر زلزله با به‌کارگیری تکنیک VIKOR و GIS؛ مورد شناسی شهر یزد، فصلنامه جغرافیا و آمایش شهری - منطقه ای، شماره ۱۱، زاهدان، صص ۸۵-۱۰۳.



۱۹. موسوی، میر نجف و مدیری، مهدی (۱۳۹۴). اولویت سنجی شاخص های عدالت اسلامی - ایرانی در تحقق آمایش سرزمین و توسعه متعادل در ایران، فصلنامه علمی پژوهشی اطلاعات جغرافیایی (سپهر)، دوره ۲۴، شماره ۹۵، پاییز ۹۴، صص ۳۶-۱۷.
۲۰. میرزا خانی، بهاره و برندک، فرهاد (۱۳۹۳)، سطح بندی توسعه یافتگی شهرستان های استان اردبیل، فصلنامه جغرافیا و مطالعات محیطی، سال سوم، شماره ۱۱، صص ۹۰-۷۹.
۲۱. یاسوری، مجید؛ امامی، سیده فاطمه و مریم سجودی (۱۳۹۵) عدالت فضایی بهره مندی از امکانات و خدمات در سکونت گاه های روستایی دهستان های استان گیلان، نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، سال شانزدهم، شماره ۴۱، صص ۱۱۶-۹۵.
22. Opricovic, S. (2011). **Fuzzy VIKOR with an application to water resources planning**. Expert Systems with Applications, 38 (11) , 12983-12990.
23. Pierre-marcel-desjardins, **regeonal dispaities in Canada, inter provincael or urbnn/rural? region et development** 33 (2011).
24. Semih, T., & Seyhan, S. (2011). **A multi-criteria Factor evaluation model for gas station site selection**. Jordan of Global Management, 2(1) , 12-21.